

О.М. Ситник

Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, Україна

ІДЕОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПЕРІОДУ РУЇНИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті зроблено спробу відтворити процес розвитку ідеологічних поглядів і концепцій періоду Руїни козацько-гетьманської держави. Звернено увагу на розкол козацько-старшинської еліти на різного роду угруповання. Зокрема зауважено ідеологічне розшарування козацтва на пропольську, промосковську й протурецьку орієнтацію.

Протягом XVI – XVII століть в Україні формувалися ідеї та ідеологеми на кшталт «визвольного руху», «захисту православної віри», «Козацької держави», «Руської Речі Посполитої» тощо. Відтак у період Національно-визвольної війни на їх основі виникає ідеологія національно-релігійного визволення. Її утворенню сприяли представники української шляхти, що стали на бік повсталих, і які мали досить широку освіту. Також певну роль у цьому процесі відіграла православна церква. Хоча Богдан Хмельницький і не завжди знаходив належну підтримку з боку лідерів духовних православної церкви.

Неспромігшись створити державу де-юре в ході Національно-визвольної війни, Богдан Хмельницький одночасно не зміг посприяти завершенню розробки концепції державної ідеології, котра б відстоювала пріоритети й права всього українського народу. Даний аспект зберігає значну **актуальність** і нині, коли ще незавершена розбудова української держави, особливо в ідеологічному плані.

Ступінь наукової розробки даної теми є доволі значним. Варто зокрема назвати праці таких авторів, як: М. Маркевич [1], М. Грушевський [2], Д. Дорошенко [3], [4], І. Крип'якевич [5], В. Січинський [6], О. Оглоблин [7], В. Степанков [8], Н. Яковенко [9], О. Салтовський [10] та ін. У той же час ідеологічний аспект розвитку Гетьманщини періоду Руїни поки що розкритий недостатньо. Відповідним чином наукова новизна статті зумовлена відсутністю праць із даної тематики.

Загальновідомо, що після смерті Б. Хмельницького його справу продовжив І. Виговський, який мав авторитет серед козацької старшини. Насамперед тієї її частини, яка, як і Б. Хмельницький, вже відчувала загрози своїй владі, своїм інтересам з боку московського самодержавства.

Шукаючи можливості протидіяти спробам поглинання української держави, гетьман Іван Виговський 16 вересня 1658 року у м. Гадячі укладає договір з поляками, котрий формально денонсував українсько-московський договір 1654 року. Згідно з ним Річ Посполита перетворювалась із двоєдиної держави у складі Королівства Польського та Великого князівства Литовського у триєдину, де до двох перших на засадах повної рівності приєднувався третій суб'єкт конфедерації – Велике князівство Руське [10].

Як зазначалося в тексті Гадяцького трактату, «Військо Запорозьке має бути число шістдесят тисяч, або як вельможний гетьман подасть на реєстрі. Затяжного війська – десять тисяч, яке також, як і Запорозьке, має залишатися під владою того таки гетьмана, і з податків, ухвалених на сеймі, у Воеводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському та на інших має йти кошт від Річі Посполитої на те військо» [11]. Однак, як відзначив М. Маркевич, ті обіцянки, котрі містилися в тексті трактату, були невідповідні здоровому глузду, характеру Польщі та духу римського католицизму, що в них видно підступність і неправду [1].

Як зауважив М. Грушевський, важко говорити «при теперішнім запасі наших» відомостей, наскільки серйозно брали творці Гадяцької унії план переходу назад під зверхність Польщі та розриву з Москвою. Судячи з ретроспективної точки зору, Гадяцька унія не мала шансів на успіх: втрата України для Польщі була ще фактом занадто свіжим, щоб польська шляхта могла змиритися з ним і щиро відшукувати новий порядок речей для окремого й автономного Великого князівства Руського [2].

На думку О.М. Мироненка, у Гадяцькому договорі не могло бути й мови про незалежність українських земель. Навпаки, правовий статус Війська Запорізького втрачав багато з того, чого домігся Б. Хмельницький [12]. Слід також зауважити, що Гадяцька угода була спробою пристосувати козацький устрій до політичної системи польської шляхетської держави.

Зрештою, Гадяцькі пакти були компромісною формою погодження з поляками, через це тільки частково відбивають позицію І. Виговського та його оточення, як і будь-які інші договори козаків із чужими державами. Але існує документ: «Перелік пунктів і покірних прохань І. Виговського польському королю і Річі Посполитій», складений 1659 року, тобто після Гадяцьких пактів, що свідчить: пакти його також не задовольняли. Отже, маємо тут його персональну програму. По-перше, гетьман прагнув об'єднати під своєю булавою весь український народ (ідея соборності, яка має свою історію), через це подавав вимогу приєднати до визначеної козацької території, тобто Великого князівства Руського, воєводства Руське (Галичину), Волинське та Подільське. По-друге, вказувалося на потребу створення збірника законів, а гетьману мали надати повну владу. По-третє, рішуче вимагалось скасувати унію, тобто привести Козацьку державу до одноконфесійності, також встановити, крім існуючого, суд для духовенства. По-четверте, розширити права православної української шляхти на всій території, а що найцікавіше: обстоювалося право на нові свободи: «Вільний народ до вільного приходить єднається і, чого треба, просить», – тобто союз розглядається не задля підданства чи підлеглості, а задля ширшого задоволення суспільних потреб рівних однаковою мірою народів – надзвичайно важливе подання. Але, з другого боку, І. Виговський (як і Б. Хмельницький, до речі) прагнув до встановлення спадкового гетьманства, що повертало Україну до монархізму, а отже, до поняття народу, а не нації – і це в той час, коли народ відчував себе хоч і не до кінця сформованою, але нацією, яка воліла не підлягати незмінному володарю, а брати колективну участь в управлінні своєю державою. Це була суперечність часу, що також впливало на рівень розвитку національної ідеї. Щоправда, за І. Виговським, монархія мала бути обмежена, бо проголошувалося право вето кожної особи з-поміж шляхти, а покладався постулат вирішення того чи іншого питання голосами більшості. Йшлося і про утворення Запорозького воєводства. Таким чином, у проектах І. Виговського національно-визвольна ідея піднялася на якісно вищий рівень, але знову-таки постулату незалежності не ставила й мала ряд самообмежень, що поглиблювало суперечності в суспільстві, замість того, щоб їх долати та гармонізувати, наприклад, гетьман захищав корпоративні інтереси власної родини. Але більшого політичного мислителя за І. Виговського Україна в той час не знала, через що після його падіння помічаємо виразне пониження рівня національної свідомості серед козацьких провідників [13]. Цілком очевидно, що такий доволі мудрий і розважливий державний діяч як І. Виговський усвідомлював, що Україні, з її демократично-республіканськими традиціями, в складі монархічно-деспотичної Московської держави історичної перспективи не існувало. Тому закономірним було його прагнення хоча б якоюсь мірою відстояти ідейно-політичні та ідеологічні засади своєї Вітчизни.

Гадяцький трактат не відображав усіх прагнень козацької старшини на чолі з І. Виговським. Українська делегація на переговорах прагнула утвердження Великого князівства Руського не лише в межах Наддніпрянщини, а й прилучення до нього воєводств Волинсь-

кого, Подільського, Руського і Белзького, а також Пінського та Мстиславського повітів – тобто всіх населених українцями земель Речі Посполитої. Однак цих домагань не вдалося в цілості реалізувати. Україна отримала тільки автономію, а не державну рівноправність з Польщею, і ця автономія мала поширитись тільки на Наддніпрянщину, а не на всі українські землі. Головні ідеї, за котрі велось змагання, – з'єднання всієї української території та державна незалежність, лишилися нездійсненими, а без прийняття цих основних засад, за котрі, зокрема, виступав Юрій Немирич, Гадяцька угода залишалася тимчасовою комбінацією і не могла вважатися сталою й довготривалою [10].

У разі успішного втілення в життя ідей Гадяцької угоди, Річ Посполита перетворилася б на конфедерацію поляків, литовців й русичів-українців. Українська буферна держава, котрої тоді бракувало, могла перетворитися на східну опору польсько-литовської держави. Таким чином можна б було стримати експансію Московської держави.

У той же час Е. Вілсон зауважує на існування твердження про те, що Гадяцька угода була лише шляхетським проектом, що мав на меті радше здобуття привілеїв, аніж зміну геополітичної орієнтації Гетьманщини, а суспільний спротив цій угоді виявився надто значним. Більшість простих запорожців і далі орієнтувалася на Москву, тож Гадяцька угода так і не була втілена в життя [14].

З формально-правового боку Гадяцька угода не мала антимосковського звучання [15]. Тим не менше, реакція московського царя була рішучою щодо прагнення покарати І. Виговського та його однодумців. Це, у свою чергу, призвело до великої поразки московських військ під Конотопом, про що яскраво засвідчив Самовидець [16].

Однак І. Виговський не зміг скористатися з перемоги під Конотопом. Причина цього полягала не стільки у зраді, що готувалася проти нього в цей час, як головне – в традиційній для українців проблемі відсутності єдності, особливо в час небезпеки, і в неспроможності витворити дієву й самодостатню державницьку ідеологію.

У цілому ж, згідно з твердженням В. Щербака, Гадяцькі статті (пакти) засвідчили досить високий ступінь розвитку національної ідеї: свобода віри на своїй етнічній території, широка амністія, освітня та культурна програма; нобілітація частини козаків у шляхту; дожиттєвість обрання гетьмана, право чеканити власну монету тощо [15]. Незважаючи на те, що політичні ідеї Гадяцької угоди так і не були втілені в життя, її дух, ідеологія були розвинуті вже на початку XVIII століття І. Мазепою та П. Орликом.

Своєрідним ідеологічним продовженням Гадяцьких пактів стала Чуднівська угода 1660 року, котра у своїх головних рисах наслідувала Гадяцьку унію, але вже не було мови про окреме Велике князівство Руське; Україна діставала лише автономію з гетьманом на чолі [10, с. 298]. Відповідно до Гадяцької угоди передбачалося анулювання домовленостей Війська Запорозького стосовно протекції московського царя та інших іноземних володарів, з якими козаки не мали права встановлювати стосунки в майбутньому [17].

Чуднівська угода призвела до розколу України на Лівобережну й Правобережну та поглиблення Руїни козацько-гетьманської держави. Зростало й ідеологічне розшарування козацтва на пропольську, промосковську й протурецьку орієнтацію.

На рубежі 1663 – 1664 років представники тодішньої української політичної еліти – Й. Нелюбович-Тукальський, І. Виговський, І. Богун, І. Сірко, О. Гоголь та ін., стали ініціаторами організації широкого народного повстання на Правобережній Україні з метою «створення незалежної Козацької Держави на чолі з І. Виговським» [18-20]. Однак ця ідея так і лишилася нереалізованою. Так само, як і раніше – за гетьманування І. Виговського – Гадяцькі статті, котрі несли в собі продовження ідеї Б. Хмельницького про Велике князівство Руське, але вже у вигляді аристократичної республіки [21].

Ще одним наслідком державницької ідеї Богдана Хмельницького стала політика Петра Дорошенка. Продовжуючи розвивати наступальну лінію Б. Хмельницького та І. Виговського, П. Дорошенко, який у час Національно-визвольної війни єдиний піднявся до ідеї

незалежної України, але не тільки не зміг її втілити, а не знайшов сили втриматись і на орієнтаційному, протекційному рівні, бо не володів достатніми силами, правлячи тільки частиною України, при цьому змушений боронитися і від поляків, і від московитів, і від своїх, що стояли на сателітних позиціях, через що його акція була схожа більше на борсання човна в розхитаних хвилях, а не як на цільний, організований і осмислений чин. Мав єдину мету: вберегти національну ідею на найвищому піку її становлення, що чинив уперто й непоступливо, але, зрештою, був змушений покласти булаву Б. Хмельницького й схилити голову перед сильнішим завойовником. На думку В.О. Щербака, рівень його національної свідомості на загал слід визначити за високий [15].

Основою політичної лінії П. Дорошенка було переконання про єдність і «окремішність» українського народу. Визначивши кордони «козацької держави» в рамках колишньої «держави або Князівства Руського», П. Дорошенко керувався ідеями «цілості отчизни», з'єднання всіх українських земель, «щоб в одній раді, а не в розбитті Україна перебувала». При цьому: «Будову держави він хотів оперти на фундамент згоди і єдності всього народу» [5]. Розігруючи «турецьку карту», він ставив на меті знову об'єднати Україну в межах, визначених Б. Хмельницьким, поновити її державність під тимчасовим турецьким протекторатом. Він ризикував тим, що вимушеного союзу з «бусурманами» не зрозуміють козацькі маси і народ, як воно зрештою й сталося; цим у першу чергу й зумовлений крах його планів [22].

Одною з поширених нині формул-міфем, зауважених Н. Яковенко, є твердження про Петра Дорошенка, чий ідеал буцімто полягав «в об'єднанні розчленованих політичними кордонами українських земель в одну державу» [9]. Тим не менше, приєднання Петром Дорошенком у травні – червні 1668 року Лівобережної України до Правобережної стало демонстрацією відновлення гетьманської влади над возз'єднаною козацькою Україною.

Як зауважив Дмитро Дорошенко, Петро Дорошенко зійшов з політичної арени серед страшної, нечуваної руїни свого краю, виснаживши всі його сили на боротьбу за здійснення високого ідеалу об'єднаної й самостійної української держави. Зійшов неоціненний своїми сучасниками, які «мали перед очима лише самий кінець його діла й ніяк не могли простити йому союзу з турками, ворогами християнського світу... Лише в нові часи, коли відродилася національна свідомість і історична українська традиція, постать останнього чигиринського гетьмана знайшла собі прихильну оцінку й серед наших істориків, і серед громадянства» [4].

Ще за життя Б. Хмельницького розпочався ідеологічний розкол козацько-старшинської еліти щодо форми й самої доктрини козацької державності. Після його смерті цей процес став ще більш виразним і закономірно призвів до Руїни козацько-гетьманської держави.

На думку В. Степанкова, зловісною небезпекою у боротьбі за незалежність держави була ідеологія «малоросійства» («хохляцтва»), сформульована у 60-х роках XVII століття частиною старшини, вищого та середнього духовенства, міської верхівки, козацтва Лівобережної України. Розчарувавшись і зневірившись у досягненні мети боротьби, вони зрікалися не лише ідеалів незалежності, а й, намагаючись зберегти посади, привілеї, накопичити багатство, отримати маєтки і дворянство (шляхетство), ставали на шлях національного самовідречення, запопадливого прислужництва, виявляючи при цьому крайній егоїзм, одягнутий у шати показної смиренності, болісно-хворобливу готовність пожертвувати ідеалами й духовними цінностями в ім'я кар'єри, матеріальної вигоди тощо [8].

Останнє десятиліття XVII століття стало для Української козацької державності періодом розквіту, щоправда, настільки – наскільки це було можливо в епоху Руїни. Ні до цього, ні після цього українське суспільство не було таким організованим і незалежним у політичній сфері. За свідченням іноземців, зокрема французького дипломата Жана

Балюза, при всьому свободолюбстві й гордості українців, Іван Мазепа зміг не тільки зміцнити козацьку державу, але й зміг привернути козаків до себе твердою владою, великою військовою відвагою та розкішними зібраннями козацької старшини у своїй резиденції [6]. Цілком очевидно, що Мазепа прагнув відчувати себе монархом. При цьому він схилився не просто до західноєвропейського королівського типу правління, але насамперед – до принципів освіченого правління. А провідною ідеологічною засадою Івана Мазепи стає принцип захисту своєї Вітчизни при непорушності як зовнішньополітичних, так і внутрішніх її інтересів [23]. Однак, поряд із цим, у цей час мали місце й негативні для України тенденції, котрі свідчили про згасання державної ідеї.

І. Мазепа змушений був погодитися на подальше обмеження політичної автономії. Укладені ним «Коломацькі статті» (1687 рік) заперечували державний характер гетьманської влади й державний статус козацької України. Вперше в них дістала відображення ідея знищення національної окремішності українського населення; гетьман і старшини зобов'язувалися його «всілякими заходами і способами з великоросійським народом з'єднувати і в нерозривну міцну згоду приводити шлюбами й іншою поведінкою» [24]. Помітно зменшувалися прерогативи гетьманської влади, зокрема заборонялося без згоди царя змінювати на посадах старшину, скасовувати чинність правових актів російського уряду, обмежувалося право розпоряджатися землями тощо.

Однак, попри укладену угоду, І. Мазепа повів обережний курс на збереження політичної окремішності Гетьманщини, чинив спротив зросійщенню населення, сприяв розвитку культури. Він прагнув упорядкувати роздачу маєтків старшині, обмежити зловживання останньої, запобігти посиленню визиску поспільства, заборонити перехід козацтва у селянство тощо¹.

За гетьманування І. Мазепи Україна поступово стає територією свободи, насамперед – політичної та духовної. Проте тривав цей період лише до початку XVIII століття, коли жорстокі реалії періоду Північної війни перекреслили сподівання Мазепи зробити Україну королівством.

У цей час серед російської еліти утверджується думка про доцільність скасування державного ладу Гетьманщини, зміни українських органів влади на російські, реформування козацького війська у драгунські й солдатські полки. Реальна загроза перетворення України на російську провінцію викликала занепокоєння старшини, у свідомості якої традиційно зберігалася ідея самобутності політичного устрою держави, що живилася пам'яттю про славні часи Б. Хмельницького. А відтак з боку окремих її представників почали звучати дорікання І. Мазепі за надмірну поступливість Москві. Серед еліти сформувалося два угруповання: одне вбачало вихід із ситуації в утворенні Великого князівства Руського як складової федеративної Речі Посполитої, інше схилилося до союзу з Кримом і Туреччиною, з допомогою якого сподівалося вивільнитися з неволі. Гетьман не поділяв цих планів, оскільки виступав поборником ідеї незалежної й соборної України в складі Гетьманщини, Правобережжя, Запоріжжя і, по можливості, Слобожанщини та Ханської (Придністровської) України. Він був переконаним прихильником міцної авторитарної гетьманської влади. Обидва угруповання й гетьман діяли дуже приховано, вели між собою боротьбу, замішану на відмінних політичних поглядах, особистих інтересах, амбіціях і образах, відображенням чого й став відомий донос на І. Мазепу генерального осавула В. Кочубея й полковника І. Іскри, що привів їх обох до загибелі [24]. Небезпека позбутись залишків автономії спонукала гетьмана вступити в таємні переговори зі шведським королем Карлом XII і польським королем Станіславом Лещинським.

¹ Слід однак зауважити, що показове вірнопідданство Петру I, що супроводжувалось великими людськими й матеріальними втратами, систематично спричиняло опозиційні прояви щодо політики І. Мазепи.

У своєму «Маніфесті до українського війська і народу» від 1708 року І. Мазепа пояснював розрив із Москвою насамперед діями Петра I: «...прибравши собі владу необмежену, карає народ той свавільно, і не тільки свобода та добро народне, але й саме життя його підбиті єдиній волі та забаганці Царській. Бачили всі і наслідки деспотизму того, яким він винищив численні родини найбільш варварськими карами за провини, стягнені наклепом та вимушені тиранськими тортурами, що їх ніякий народ стерпіти й перетерпіти не годен. Початок спільних недуг наших зазнав я на самому собі. Вам бо відомо, що за відмову мою в задумах його, убивчих для нашої отчизни, вибито мене по щоках, як безчесну блудницю. І хто ж тут не признає, що тиран, який образив так ганебно особу, що репрезентує націю, вважає, звичайно, членів її за худобу... коли посланого до нього депутата всенародного Войнаровського із скаргою на зухвальства та звірства, чинені безустанно народом од військ Московських, і з проханням потвердити договірні статті, при відані Хмельницького уложені, яких він ще не потверджував, а повинен за тими ж договорами потвердити, він прийняв поличниками й тюрмою» [25]. Відтак І. Мазепа звернувся до козацтва з пропозицією із двох зол (Москви та Швеції) вибрати менше.

Згідно з переконанням О. Оглоблина, в основі українсько-московського конфлікту й розриву І. Мазепа з Москвою лежала давня суперечність українських і московських державних інтересів і відповідних концепцій у змаганні за панування на Сході Європи. Українська державницька думка XVII – XVIII століть, так само, як і українська політика супроти Москви від Переяслава до Конотопа, завжди стояла на позиціях української самостійності й тяглості української національно-державної традиції. Козацько-гетьманська держава мислилася як законний і єдиний спадкоємець стародавньої княжої України-Русі насамперед на землях, заселених українським (руським) народом. Перемога національно-визвольної революції Хмельницького скріпила цю традицію й втілила її в реальне життя тогочасної України. Політичні та культурні успіхи нової Української держави, що знов стала поважним чинником на Сході Європи в добу Мазепа, природно викликали піднесення національної гордості, одним з виявів котрої було відродження старої української ідеї Києва як «Другого Єрусалиму» [20].

Після поразки справи гетьмана Івана Мазепа пішли в небуття й остання можливість політичного розриву Гетьманщини з Російською державою, й пошук нового протектора для козацької старшини. Отже, за цих нових умов українська старшина мусила знайти шляхи до збереження залишків привілеїв і вільностей за умов уніфікації устрою Російської держави. Безперечно, що головні зусилля української старшини на даному напрямку припадали на сферу політично-адміністративних відносин. Утім, в інтелектуально-ідеологічній сфері наголос було зроблено на написанні праць, котрі прославляли історію Гетьманщини й обґрунтували необхідність її існування на засадах вільностей, гарантованих козацькій старшині та іншим станам українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркевич М. Історія Малоросії / Маркевич М. – К. : Концерн «Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – 664 с., с. 261.
2. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / М.С. Грушевський. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2. – 704 с., с. 391.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України / Дорошенко Д.І. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України: в 2-х т. / Д.І. Дорошенко. – К. : Глобус, 1992. – Т. 2. – 349 с., с. 89
5. Крип'якевич І.П. Історія України / Крип'якевич І.П. – Львів : Світ, 1990. – 520 с., с. 200.
6. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну / Січинський В.Ю. – К. : Довіра, 1992. – 256 с., с. 123.
7. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа і Москва / О. Оглоблин // Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. – К. : Рада, 1994. – С. 11-47, 12.
8. Степанков В. Уроки державотворення. Актуальні проблеми Української національної революції 1648 – 1676 років / В. Степанков // Війни і мир; за заг. ред. Л. Івшиної. – К. : АТЗТ «Українська прес-група», 2004. – С. 69-94, 89.

9. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Н. Яковенко // Дух і літера. – 1998. – № 3 – 4. – К. : Сфера, 1998. – С. 113-124, 117.
10. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / Салтовський О.І. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с., с. 71-72.
11. Гадяцький трактат // Україна. Наука і культура. – Вип. 25. – К., 1991. – С. 149.
12. Мироненко О.М. Еволюція вітчизняного конституціоналізму «від Богдана до Івана» (1648 – 1687) / О.М. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 4. – С. 61.
13. Щербак В.О. Національна ідея в Україні, зокрема національно-визвольна та її подвижники: [істор. нарис] / Щербак В.О. – К. : МАУП, 2007. – С. 91-92, 88-89.
14. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Вілсон Е.; пер. з англ. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 113.
15. Горобець В. Мрія, утоплена в підозрілості й образах, або чому таким коротким було життя українсько-польської унії 1659 року? / В. Горобець // Війни і мир. – К. : АТЗТ «Українська прес-група», 2004. – С. 105.
16. Літопис Самовидця / [упор. : Я.І. Дзира]. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 80.
17. Горобець В. «Щасливий» 1660 рік, котрий так і не приніс жаданого щастя... Чуднівська війна і Чуднівський мир / В. Горобець // Війни і мир. – К. : АТЗТ «Українська прес-група», 2004. – С. 118.
18. Ластовський В. Перебування Юрія Хмельницького в чернецтві: спроба реконструкції / В. Ластовський // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. ІХ. – С. 117-118.
19. Кэмпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить / Кэмпбелл Дж.; пер. с англ. – К. : «София»; М. : ИД «Гелиос», 2002. – С. 95.
20. Пасічник М. Гетьман України Іван Виговський / Пасічник М. – Львів : Б.в., 2006. – С. 191-193.
21. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення / Шевчук В. – К. : Абрис, 1995. – С. 96-104.
22. Наливайко Д.С. Козацька християнська республіка (Запорізька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках) / Наливайко Д.С. – К. : Дніпро, 1992. – С. 293.
23. Мазепа І. Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями... / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та інші // Вивід прав України. – Львів : МП «Слово», 1991. – С. 42-44.
24. Історія українського козацтва: [нарис: у 2 т.]; за ред. В.А. Смолія. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 269-271.
25. Мазепа І. Маніфест до українського війська і народу / Мазепа І. // Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. – К. : Рада, 1994. – С. 48-49.

А.Н. Ситник

Идеологические взгляды и концепции периода Руины казачко-гетманского государства

В статье сделана попытка воспроизвести процесс развития идеологических взглядов и концепций периода Руины казачко-гетманского государства. Внимание обращается на раскол казачко-старшинской элиты на разного рода группировки. В частности замечено идеологическое расслоение казачества на пропольскую, промосковскую и протурецкую ориентацию.

A.N. Sytnyk

Ideological Views and Conceptions of Period of Ruin of Cossack-Hetman State

In the article the attempt is made to reproduce process of development of ideological looks and conceptions of period of Ruin of cossack-hetman state. Attention is focused on division of cossack-officer elite into some different groups. The ideological stratification of cossacks into propolish, promoscow and proturkish orientation is noticed in particular.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2009.